

c

465

DE RIJKDOM
VAN
ATJEH

KONINKLIJK INSTITUUT
VOOR TAAL,
LAND- & VOLKENKUNDE
v. Galenstraat 14
's-Gravenhage

UITGEGEVEN DOOR HET ATJEH-INSTITUUT
AMSTERDAM 1923.

BIBLIOTHEEK KITLV

0044 4826

081 498 888

DE RIJKDOM VAN ATJEH.

UITGEGEVEN DOOR HET ATJEH-INSTITUUT.
AMSTERDAM, 1923.

11

DE RIJKSDOM VAN ALIEN

1875

AFGELEEN DOOR HET ALIEN INSTITUTE
DE RIJKSDOM VAN ALIEN

$\frac{c}{465}$

Atjeh Instituut
ontbr.
29-7-24
aucton.

DE RIJKDOM VAN ATJEH.

Kaja meu'ih hana meusampé, kaja padé
meusampoerna.

(Rijkdom aan goud is niet voldoende,
rijkdom aan rijst is volmaakt.)

De naam „Atjeh” heeft in Nederland een eigenaardigen klank verkregen. Bij het hooren er van treden de lange, bange oorlogsjaren voor den geest, en de politieke verhouding, waarin wij thans tegenover dat land en zijne bewoners staan. Wel wordt met aandrang van daarginds gevraagd, nu toch eindelijk eens dat land even nuchter van een koloniaal-economisch standpunt te bezien als wij dat met andere deelen van Nederlandsch-Indië doen, maar het vertrouwen, de moed, schijnen te ontbreken.

Wanneer het Directorium van het Atjeh-Instituut er desniettemin toe overgaat, over Atjeh's rijkdom eenige woorden te zeggen, dan is het met de hoop en de verwachting, althans in Atjeh zelf gehoor te zullen vinden. Het doel, waarvoor het Instituut is opgericht en de geest, waarin het werkt, zijn daar voldoende bekend en met vertrouwen mag worden aangenomen, dat die woorden zullen worden gehoord en in overweging genomen.

De rijkdom van Atjeh. Toen de O. I. Compagnie in 1595 met den toenmaligen Atjehschen Handelsvorst kennis maakte, was diens overweldigende rijkdom een feit, dat de grootste aandacht trok. Zijn opvolger beschikte in 1615 over een vloot van 300 schepen, waaronder een honderdtal galeien, met ruim 4000 koppen bemand, en in 1639 betuigde Croock, de Commissaris der Compagnie aan het Atjehsche Hof, verstomd te hebben gestaan van de weelde, waarin men ten hove baadde. „Het scheen alsof men in de zon

keek, zoo glinsterde alles van diamanten en andere zeldzame steenen. De troon werd geschat op veertig bharen (één bhaar is 3 pikols is 375 Amst. ponden) zwaarte aan goud en was met de zeldzaamste diamanten en andere gesteenten, volgens het zeggen van den Sultan, negentig maal honderd duizend guldens waard, versierd."

In de eerste veertien dagen, die de Gezant in Atjeh doorbracht, kwam hij zelden bij den Sultan, of deze liet hem altijd „veel rariteiten sien, die al bij malkanderen een onwaardeerlijcken schat souw bedragen". Op een andere plaats zegt Croock: „Op dit instant liet de Sultan mij soo uytermaeten waardige en meenichte van allerhande schoone stucken sien — juweelen en diamanten — dat men schier beschaemt zoude wezen 't zelve te seggen: ende beroemde zich, dat soo ick machtich ware twee etmalen achter den anderen te sitten, mij gestadich veranderingen van costelijcke stucken zoude thoonen," en zoo was alles „naar advenant."

Deze rijkdom berustte in hoofdzaak op de pepercultuur, die door den Sultan werd gemonopoliseerd en die een voortreffelijk ruilmiddel leverde tot bemachtiging van een ander hoogst waardevol handelsartikel, het tin, dat aan de andere zijde der Straat van Malakka werd gewonnen. Eenige geschiedkundige herinneringen mogen hier op hare plaats worden geacht.

De op de hellingen der Nilgiri-keten (Br. Indië) inheemsche pepercultuur moet tusschen 1350 en 1400 A.D. door de eerste verspreiders van den Islam in Noord Soematra naar Samoedra zijn overgeplant, want Ibn Batoetah, de bekende Mohammedaansche ontdekkingsreiziger, die vóór 1350 Noord Soematra bezocht, weet nog van geen Samoedra peper, terwijl Ma-Hoan, een Mohammedaan-Chinees, die als een soort tolk-secretaris met den eunuch Chêng-Ho, alias Sam-Po, diens Gezanten-reis in 1412-15 meemaakte, er in 1416 van melding maakte, zoo ook Fei Hsin in 1436 in zijn toen verschenen reisboek „Hseng-Ch'a

Shing", vrucht van een viertal buitenlandsche tochten met dienzelfden Gezant Chêng-Ho. Tusschen de jaren 1435 en 1500 moet de pepercultuur vermoedelijk pas naar Pidië zijn overgebracht van uit Samoedra, daar Fei Hsin wel van Samoedra peper spreekt, doch niet van die van Pidië, terwijl bij de eerste komst der Portugeezen Pidië reeds een groote peperhaven was, evenals Pasé.

In September 1509 waren de Portugeezen het eerst in de „Selat", de Straat, opgedaagd. Sequeira had op zijne ontdekkingstochten naar Malakka aan het eind van 1509 de peperhavens Pidië en Pasé even aangedaan, alwaar de ontvangst in den beginne gunstig was en handelsbetrekkingen werden aangeknoopt. Van Atjeh werd toen nog niet gerept, Wanneer de kapitein van Malakka, Ruy de Brito, op 6 Januari 1514 een rapport aan zijn koning opstelt, noemt hij onder de Mohammedaansche kuststaten van Soematra ook Pidië, terwijl van Atjeh gezwegen wordt,

Was de ontvangst, den Portugeezen te beurt gevallen in het Noorden van Soematra, aanvankelijk goed, al heel spoedig werden die voordeelige aanrakingen door de Portugeezen zelf bedorven, doordat zij kaapvaart dreven op schepen, welke de havens van Noord- en Oost-Soematra bezochten.

Door den exporthandel, en wel voornamelijk in peper, geraakten de betrekkelijk pas opgerichte Mohammedaansche kuststaten tot grooten bloei en welvaart, zoodanig zelfs, dat de hebzucht door geruchten van groote schatten werd opgewekt en dat in Mei 1521 Yorge de Brito een aanval op het pas ontwikkelde rijk Atjeh deed met een Portugeesche vloot. Die vloot werd totaal verslagen, waarbij Yorge de Brito met 70 Portugeezen sneuvelde. Het veroverde Portugeesche geschut met munitie diende daarna om het gezag van den Atjehschen Vorst te versterken en uit te breiden. Van dien tijd af aan dateerde de grootheid en macht van het Atjehsche Rijk. De eersucht van den energieken Sultan Ali Moeghajat Sjah

was door deze verovering zóó opgewekt, dat hij iedere gelegenheid aangreep om zijn gebied uit te breiden, waarbij hij trouw werd bijgestaan door zijn broeder Radja Ibrahim. Eerst werd Pidië veroverd en schatplichtig gemaakt, daarna kwam Pasé-Samoedra in 1524 aan de beurt, terwijl de daar liggende Portugeesche bezetting werd verjaagd.

De opvolgers zetten het werk van den energieke Sultan Ali Moeghajat Sjah voort, totdat het Atjehsche Rijk de hoogste macht en aanzien bereikte onder de regeering van Sultan Iskandar Moeda, den Atjehschen „Roi Soleil” (1607—1636). Door een ontembare eerezucht beziel, wierp hij zijn blikken ver over de grenzen van zijn Rijk. Van 1612 tot 1625 zien wij hem schier onophoudelijk in oorlog.

Geen wonder, dat zich in den loop van de lange regeering van dien „Roi Soleil” schatten konden opstapelen, die de bewondering der vreemde bezoekers moesten opwekken. Maar, zooals Dr. Snouck Hurgronje schreef, „bezie men dien luister op den keper, dan neemt men wel uitbreiding naar buiten waar, vermeerdering van heerschappij over havens, (de zetels van relatieve beschaving en rijkdom in alle Maleische landen) en daardoor vermeerdering van rijkdom, die tot een glansrijke organisatie van het Hof aanleiding geven, maar geen ernstig streven naar den opbouw van solide inzettingen, die dynastieke omwentelingen overleven.”

Het is dan ook bekend, hoe het Atjehsche Sultanaat, drager van dien rijkdom, gaandeweg in beteekenis achteruitging, doordat de volkshoofden steeds grooter macht ontwikkelden en verschillende onderhoorigheden zich losseurden. Maar eerst moest de Sultan belangrijke handelsvoordeelen missen, daar de tinhandel op Perak in 1645 voornamelijk in de handen der Hollanders kwam.

Door middel van de goudexploitatie in Atjeh zelf meende men de belangrijke bron van inkomsten door den tinhandel verkregen, te kunnen vervangen. Gelokt door het goud

in de bovenstreken van Pidië en Meulaboh, trokken dus in het midden van de 17de eeuw voornamelijk Pidië'ers daarheen en stichtten er de bekende federatie der Kawaj XII. Het bedrijf van goudzoeker in de bovenstreken van Pidië en Meulaboh bleef echter niet altijd winstgevend, zoodat na eenigen tijd een groot deel der bevolking dier streken naar een ander bestaan zocht en meer naar het Westen trok, naar het laagland langs de kust van Meulaboh en Tapa Toean, dat voor de pepercultuur uitnemend geschikt was. Deze bevolking keerde weer tot hare oude liefde terug, in plaats van goudzoeker werd men weer peperplanter. Op deze wijze werd Atjeh's Westkust door Pidiërs bevolkt.

De Pidië'sche kolonisten kwamen weldra in botsing met de Maleiers, die van uit zee Meulaboh koloniseerden. Deze strijd, bekend onder den naam van „Prang Rawa'', had plaats heel in het begin van de 18de eeuw en eindigde met de zegepraal der Pidië'ers.

Intusschen was het eenmaal zoo machtige Atjehsche Rijk onder de vier achtereenvolgende vrouwenregeeringen tot verval geraakt. De Vorstinnen stonden geheel onder den invloed der Rijks grooten en oeleébalangs, die onderling weer naijverig op elkaar waren. Zelfs onder de regeering van de meer krachtige Boegineesche dynastie kon het Atjehsche rijk niet meer zijne vroegere grootheid en luister herwinnen, hoewel de peperhandel weer tot bloei kwam.

Toen de oorlog met ons in 1873 uitbrak, viel de machteloosheid van den Sultan en de staat van diep verval van het eenmaal zoo machtige Rijk wel op, doch wij konden toen geenszins spreken van eene verarming der bevolking, integendeel, bijna iedere Atjeher was in het bezit van kostbare gouden sieraden, wapens en zwaar met goud geborduurde zijden kleeven, terwijl groote bedragen werden besteed om aan vuurwapenen te komen. In vergelijking met de overige volken van den Archipel kon de Atjehsche bevolking toen toch bijzonder welgesteld genoemd worden, en dit kwam voornamelijk door den winstgevendenden peperhandel.

De oorlog is thans uitgestreden. Een nieuw verschieft opent zich voor het nijvere Atjehsche volk, en het spreekt wel van zelf, dat de hoop ook thans weer in de eerste plaats gericht was op de van ouds geliefde pepercultuur.

Maar wat ziet men thans gebeuren? De peper schijnt zijn tijd te hebben gehad. Hij wil op verschillende plaatsen niet meer gedijen. De peperplanters trekken zich naar hunne dorpen terug en wijden meer aandacht aan hunne rijstvelden. De peperhandel vermindert jaarlijks in omvang en beteekenis. Wel is onder den invloed van het Bestuur er een nieuw artikel bijgekomen, de copra, en is de betelnootteelt uitgebreid, terwijl men ter Westkust de cultuur van nilambladeren (patchouli) en kapok heeft gekregen, maar om het land tot welvaart te brengen is een nieuw groot-handelsartikel noodig dat de plaats van de peper inneemt.

Dit artikel is de rijst.

Reeds vele malen is hierop de aandacht gevestigd. Het aan Atjeh grenzende Culturen-Gewest Oostkust van Sumatra, dat jaarlijks 140 à 150.000 tonnen rijst, benodigd voor voeding, van elders moet invoeren, heeft weder en weder gevraagd: kan Atjeh niet een deel althans van die hoeveelheid leveren? En op deze vraag is door deskundigen een bevestigend antwoord gegeven.

De voor rijstbouw geschikte of geschikt te maken oppervlakken zijn laag geraamd, in de verschillende bestuursafdeelingen, welke hier in beschouwing worden genomen, als volgt:

Groot Atjeh	15.000 H.A.
Pidië { P. Tidji	} 25.000 „
{ Pidië	
{ Meureudoe	
Noordkust { Samalanga	} 70.000 „
{ Peusangan	
{ Lho' Soekon	
Oostkust (Peureula)	10.000 „
Totaal	<u>120.000 H.A.</u>

Nu is dit natuurlijk een oppervlak, dat eerst na lange jaren op doeltreffende wijze in cultuur zal zijn te brengen, vooralsnog valt daaraan niet te denken, maar wel kan, als in deze richting wordt gewerkt, Atjeh binnen afzienbaren tijd een voor uitvoer beschikbaar surplus aan rijst hebben.

Dit vooruitzicht is zeker belangrijk genoeg, om aan den rijstbouw van Atjeh en de mogelijkheid om dien tot ontwikkeling te brengen, de gespannen aandacht te wijden.

Allereerst dient te worden nagegaan, of de rijstbouw, zooals die op heden gedreven wordt, geschikt is om te worden beoefend voor den export.

Al dadelijk moet hier worden opgemerkt, dat de Atjehsche rijst, klein van korrel, die weliswaar gemakkelijk van de aar loslaat en op primitieve wijze ontbolsterd kan worden, geen product is, dat in zijn tegenwoordigen staat zelfs voor inlandsche consumptie buiten de streek van aanplant geschikt is. Dit laatste zal nu wel grootendeels ondervangen kunnen worden, als de padi te velde goed droogrijpen kan en op betere wijze wordt gepeld, maar een grootere korrel kan door betere bewerking niet worden verkregen. Die is afhankelijk van de rijstsoort, en daarom zal in de verbetering dáárvan moeten worden voorzien. In dit verband zij er aan herinnerd, dat een vijftiental jaren geleden welgeslaagde proeven met Carolina-rijst ter Westkust van Atjeh zijn genomen.

De schitterende resultaten, te Buitenzorg bereikt met Carolina-rijst, leidden er toe, dat indertijd deze rijstsoort voor een proef in de onderafdeeling Tapa'-Toean werd uitgekozen, terwijl een vruchtbaar stuk sawah daartoe van levend water voorzien en een Hindoestanploeg voor de grondbewerking bestemd werd. De Atjehsche belanghebbenden voelden voor deze intensievere grondbewerking weinig en deelden mede, uit onbekendheid met dit werktuig, het niet te kunnen benutten. Eenige Javaansche dwangarbeiders, goed bekend met den sawahbouw, werden toen aangewezen om de Atjehsche landbouwers voor te

lichten, maar het kwam er op neer, dat deze Javanen alles alleen doen moesten, tot zelfs het wieden toe, wantrouwend als de bevolking tegenover deze proefneming stond. Maar nauwelijks begon de padi te rijpen, of al het wantrouwen was geweken, men was verrukt; nooit waren zulke volle aren en zulke groote korrels gezien, terwijl de korrels bij deze rijstsoort door scherpe sprietten bovendien tegen de vogels beschermd werden.

Het beschot was tweemaal zoo groot als in gewone omstandigheden met eigen zaad-padi verkregen, maar na het snijden begonnen de klachten opnieuw. Groote moeilijkheden werden ondervonden bij het aftrappen der korrels van de aren; in tegenstelling met de Atjehsche rijst lieten de korrels moeilijk los en de scherpe sprietten verwonden de voeten. Daarna ging ook het stampen bezwaarlijk, het ontbolsteren vergde veel meer tijd en arbeid, zoodat ten slotte de sympathie voor de Carolina-rijst weer geheel bekoelde en in stede van overeenkomstig de bedoeling ten volgenden jare een groot oppervlak met de geogste padi te beplanten, bleek toen de voor zaad-padi gereserveerde voorraad door muizen vernietigd.

Uit deze herinnering blijkt, dat met de invoering van een nieuw soort rijst niet kan worden volstaan, maar dat in verband daarmee ook nieuwe methodes voor het dorschen en ontbolsteren dienen te worden ingevoerd.

Deze en andere bezwaren zijn er echter slechts om overwonnen te worden. Hoofdzaak is zeker wel, dat de Atjeher altijd getoond heeft veel voor den rijstbouw te voelen.

In zijn heldenzangen kan hij o.a. niet nalaten zijn helden liefde voor den rijstbouw te doen opvatten. Een sprekend voorbeeld daarvan lezen wij in het meest populaire Atjehsche episch gedicht, n.l. de „Hikajat Pötjoet Mohammad“. De dichter zegt o. a. hierin, „dat zijn held aan de Koeala Batèë met zijn leger eenigen tijd uitrustte. Hiervan maakte Pötjoet Mohammad gebruik om allerhande verbeteringen aan te brengen tot welvaart van het land, dat nog

zwaar leed onder den druk van vroegere regeeringloosheid en verval. Hij liet overal „loeëngs” of waterleidingen aanleggen tot bevoeiing der sawah's, waardoor de rijst-oogst meer dan verdubbelde. In één woord, hij deed alles om de welvaart der bevolking te bevorderen, die sedert jaren door traagheid en onkunde armoede leed. Door zijn beleid zag hij zijn leger dagelijks met honderden vermeerderen. Overal in Pidië, waar hij kwam, deed hij 't zelfde.”

Habib Seunagan, de bekende Meulaböhsche mysticus, wist zich, niettegenstaande zijn kettersche leer, vele aanhangers te verwerven, voornamelijk doordat hij in Seunagan den rijstbouw tot hooge ontwikkeling bracht.

Wat de opvoeding in de kunst van den rijstbouw betreft is de Atjeher helaas minder voorspoedig geweest dan de Javaan, die de Hindoes als leermeesters had. Dit toont zich in diens werktuigen en het vee, dat deze gebruikt.

Primitiever landbouwwerktuigen, dan de in Atjeh gebruikelijke, zal men zelden in onzen Archipel aantreffen. Toch kan niet zonder meer verwacht worden, dat de eenvoudige en gebrekkige Atjehsche ploeg te vervangen is door bijv. de betere Hindoestan-ploeg, waarmede op Java zulke gunstige resultaten zijn bereikt. Bij de keuze van dit soort werktuigen speelt namelijk de bodemgesteldheid, de soort van ploegvee en de bevolkingsaard een groote rol. Het mislukken van proeven, genomen met ingevoerde ploegen, is in de eerste plaats veelal te wijten aan de ongeschiktheid van zwak ploegvee om deze te trekken: de kleinere, inheemsche runderen en ook de karbouwen zijn te zwak om voor een zware ploeg gespannen te worden.

Ook is de bodemgesteldheid in Atjeh op vele plaatsen zoodanig, dat door een intensiever bewerking, vooral noodig op zware kleigronden, niet zoodanige voordeelen worden verkregen, dat deze opwegen tegen den meerderen arbeid en kosten: kan men met gebrekkige grondbewerking reeds oogsten van 50 tot 60 pikol rijst per H. A. verkrijgen, dan doet men verstandig het vee te sparen. In sommige

streken der Westkust, waar veel karbouwen beschikbaar zijn, wordt soms een sawah bewerkt door een tiental dezer dieren met één man er voor en één er achter, die als in een circus op rij en gelid door de sawah's manoeuvreeren zonder eenig werktuig achter zich, waardoor de grond voldoende wordt omgewoeld om een bevredigenden oogst te waarborgen. Nog eigenaardiger bewerking werd op het eiland Si Meuloeë waargenomen, waar een sawah-gedeelte vluchtig werd ompaggerd en daarbinnen 's nachts een paar moederkarbouwen werden losgelaten, waarvan de kalveren waren afgenomen. De naar hunne jongen zoekende dieren holden alsdan angstig heen en weer, waardoor de doorweekte grond danig werd omgewoeld en tevens bemest en zodoende geschikt werd gemaakt voor de rijstcultuur.

Indien dus bij zulke primitieve wijzen van grondbewerking al voldoende geoogst wordt, is het zeker de vraag, of de opbrengstvermeerdering bij intensiever bewerking opweegt tegen den meerderen arbeid en kosten, terwijl er verder nog op dient gewezen, dat verschillende padisoorten dikwijls afzonderlijke eischen aan de grondbewerking stellen, zoodat geen algemeen geldende verbeteringsmethode is aan te geven.

Toch moet hier althans met een enkel woord vermeld worden, dat in de laatste jaren krachtwerktuigen in den nandel zijn gebracht, die later eventueel ook in Atjeh te pas zullen kunnen komen bij de bewerking van uitgestrekte gronden met het oog op den rijstbouw. De zelfbestuurder van Peureula heeft in deze reeds het voorbeeld gegeven door een Fordson tractor met schijfploeg in gebruik te nemen, welke proef, voor zoover het goed droge grond betreft, geslaagd kan heeten.

Een ander gebrek in de opvoeding van den Atjeher voor den natten rijstbouw vindt men in het gebruik, dat van het bevoeiingswater wordt gemaakt.

Hierbij dient opgemerkt, dat de Atjehsche landbouwer als regel wel een bijzonder goeden kijk heeft op het terrein.

Herhaaldelijk is bij plaatselijk onderzoek gebleken, dat de door den irrigatiedienst op de kaart ontworpen aanvoerleidingen, zij het in verwaarloosden staat, op de bouwvelden grootendeels reeds werden aangetroffen, een sprekend bewijs, dat de Atjeher allerminst onbekend is met de eischen, te stellen aan de plaats voor den aanleg van aanvoerleidingen. Slechts ontbreekt hem veelal het juiste begrip omtrent waterverdeeling en vooral schenkt hij geen of te weinig waarde aan afvoer. Dit laatste is niet zonder beteekenis alleen voor het slagen van den oogst, maar ook is de niet voldoende droog geworden padi ongeschikt om een rijstsoort te leveren, welke langeren tijd zou kunnen worden bewaard. In tegenstelling met de groote rijstverbouwende centra op Java is buitendien de bevolkingsdichtheid op Atjeh zoo gering, dat ruim voldoende gronden voor den rijstbouw aanwezig zijn. Insteede van een intensieve cultuur, zooals op Java, wordt dan ook als regel door den Atjeher een extensieve cultuurmethode toegepast: hij beplant meer dan bij een goed beschot per oppervlakte-eenheid noodig zou zijn, meer ook dikwijls, dan door hem voldoende gewied en verzorgd kan worden, en dit alles, opdat bij een minder dan middelmatige opbrengst per oppervlakte-eenheid op deze wijze de totaal-opbrengst nog voldoende zal zijn.

Het afvoervraagstuk mag zeker in Atjeh ook goed onder de oogen worden gezien. In de nabijheid van de kust blijft het water veelal op de velden staan, zoodat de sawah's daar steeds drassig blijven en de padi niet tot volle rijpheid komt, of men laat het water der bevoeiingsleidingen doodloopen in een strandmoeras, dat zich steeds uitbreidt en waardevolle stukken grond voor cultuur ongeschikt maakt. Op vele plaatsen valt het ieder jaar op, dat de hooger gelegen streken reeds ver gevorderd zijn, terwijl op de meer aan de kust gelegen bouwvelden nauwelijks begonnen is. De reden hiervan is dan veelal, dat het water op de hoogere gronden wordt vastgehouden, waardoor de land-

bouwers aan elkanders willekeur zijn overgeleverd. Sinds eeuwen is dit waarschijnlijk reeds zoo, het gebruik van levend water kent de Atjeher vrijwel niet.

Met deze toestanden zal het ook wel in verband staan, dat door de bevolking zoo weinig profijt werd getrokken van de door het Gouvernement met groote kosten aangelegde stuwdammen en men er niet toe overging, de bijbehorende aanvoerleidingen en verdeelwerken zelf uit te voeren. Toen die ook waren aangelegd moest zulks nog geschieden met de allerkleinste aan- en afvoerleidingen, welke op Java geheel in aanleg en onderhoud zijn bij de bevolking.

Uit een en ander blijkt, dat het vraagstuk der verheffing van de rijstcultuur tot exportcultuur een levendige belangstelling van de zijde der bevolking veronderstelt. In dit verband zij er aan herinnerd, hoe in vroegere tijden bevoeiingswerken tot stand werden gebracht.

Vóór onze komst in Atjeh geschiedde het maken van bevoeiingswerken in betaalden of onbetaalden gedwongen arbeid der bevolking, al naar gelang een oelëëbalang over voldoende geldmiddelen kon beschikken of niet, om in dit laatste geval een bron van inkomsten te verkrijgen. Bij gebruikmaking van het water uit zoo een loeëng moesten de gebruikers, al naar gelang van het uitgezaaide, jaarlijks na den oogst dezelfde uitgezaaide hoeveelheid padi in natura aan den lastgever van het bevoeiingswerk afdragen. Het uitvoeren van bevoeiingswerken, ook in betaalden arbeid, was voor de oelëëbalangs een belangrijke bron van inkomsten.

Met het oog op betere waterverdeling zij herinnerd aan een ambt. dat reeds lang vóór onze komst in Atjeh heeft bestaan: n.l. dat der Keudjroeëns-loeëng. Om deze instelling weer in het leven te roepen zijn dan ook reeds proeven genomen, en wel in Pidië, waar voor dat ambt gekozen werden jongere broers of naaste familieleden van landschapshoofden. De proef is slechts gedeeltelijk geslaagd, en wel doordat niet over geschoold personeel kon worden

beschikt. Eerst nadat betrokkenen een paar jaar werkzaam zouden zijn geweest bij den irrigatiedienst zou van hunne aanstelling tot „keudjroeën-loeëng” iets te verwachten zijn; in Pidië, het rijstland bij uitnemendheid, zouden bijv. drie keudjroeëns-loeëng kunnen worden aangesteld en wel voor de bevoeiingsgebieden der Pidië-rivier, der Kroeëng Tiro en der Kroeëng Teupin-Raja.

Ten slotte zij gewezen op de noodzakelijkheid der invoering eener waterregeling van hoogerhand. Waar dit door het bestaan of gereedkomen van bevoeiingswerken mogelijk zal zijn, verdient een handhaving van zoodanige door het Bestuur te treffen waterregeling alle aanbeveling, opdat langzamerhand het gebruik van levend water ingang vinde en de rijstcultuur er de voordeelen van kan onder vinden.

De vorenstaande beschouwing zal zeker worden beaamd door hen, die zich in Atjeh zelf met dit vraagstuk hebben beziggehouden; inzonderheid wordt hierbij gerekend op de Atjehsche Landbouw Vereeniging, die op dit gebied een zoo grootsche rol zal kunnen vervullen. In hoeverre de hulp van het Bestuur al dan niet gemist kan worden ligt niet ter beoordeeling van het Atjeh-Instituut.

Hier mogen nu nog eenige vingerwijzingen en mededeelingen volgen, die daarginds allicht welkom zullen zijn, om tot practische besluiten te kunnen komen.

Als men zich heeft doordrongen van hetgeen in Atjeh op 't oogenblik nog ontbreekt om de rijst tot een export-artikel te kunnen maken, dan zal men tot de slotsom moeten komen:

- 1°. Dat ten spoedigste een voor dat doel geschikte soort rijst moet worden aangewezen.
- 2°. Dat er gelegenheden moeten komen om die rijst te doen ontbolsteren.
- 3°. Dat er een organisatie moet zijn, waar men het product elk oogenblik tegen den marktprijs van de hand kan doen.

Het zal dan moeten blijken, of in Atjeh de wil en de neiging bestaat, om den nieuwen weg op te gaan.

Dit is de noodzakelijke grondslag.

Maar heeft men die zekerheid verkregen, dan komen allereerst werken aan de beurt, om sawahbouw op beteren grondslag mogelijk te maken, te beginnen met verbetering van reeds bestaande irrigatiewerken, eindigende met het bevoelbaar maken van de daarvoor in aanmerking komende complexen. Over dergelijke werken en de groote beteekenis er van zal zoo aanstonds uitvoerig worden gehandeld.

Eerst dient nog te worden stilgestaan bij de drie eischen, die hoogerop zijn vermeld.

Wat een beter soort rijst betreft kunnen van hier uit geen aanwijzingen worden gegeven. Wel kan het volgende worden opgemerkt.

Een weg om tot geleidelijken aanplant van betere rijstsoorten te geraken is wellicht te vinden als van gebruikers van water uit aangelegde irrigatiewerken op de wijze, zooals dit vroeger ook gebruikelijk was en zooals dit werd uiteengezet op blz. 14, een hoeveelheid zaapadi na den oogst wordt geëischt van een superieure rijstsoort, welke hen dan ook daartoe te voren voor uitzaaiing is verstrekt. Hierdoor raakt men aan deze betere soorten gewoon en wellicht, dat langzamerhand ook deze soorten voor de plaatselijke consumptie de tot heden gebruikelijke mindere soorten zullen verdringen.

Over rijstpelmolens is in Atjeh reeds zeer vaak te doen geweest. Teneinde de aan- en afvoer van de rijst naar en van de pellerij gemakkelijk te maken komt het voor, dat een aantal kleine pellerijen de voorkeur verdient boven eenige groote bedrijven: bovendien zoude dan bij wijze van proef met de oprichting van één pellerij kunnen worden begonnen, welke later door meerdere andere, in andere rijstproduceerende centra, zou kunnen worden gevolgd. Wat den aard van het bedrijf betreft worde opgemerkt, dat, waar waterkracht in de rijstverbouwde centra ontbreekt, motorische

aandrijving het meest practisch voorkomt: proeven met stoommachines, welke gedeeltelijk gestookt worden met afval van de padi, hebben voor kleine pellerijen geen gunstig resultaat opgeleverd.

Overigens zal het te leveren product de eenvoudig gepelde rijst moeten zijn en behoeft voorshands niet te worden overgegaan tot het polijsten van de rijst, opdat niet alleen een voor de gezondheid meer bevorderlijk product wordt verkregen, maar ook het rendement grooter is en de installatie minder kostbaar wordt,

Ten aanzien van de grootte van het rayon, waarvoor één pellerij zoude moeten dienen, is geen algemeene regel te geven, een gemiddelde kan op 3—4000 H.A. worden gesteld en zoude voor een éérste bedrijf een oppervlakte van 3000 H.A. voldoende schijnen, kunnende uit de eventueel opgedane ervaring de wenschelijkheid van een grooter of kleiner complex worden afgeleid. Overigens zal, althans niet in den aanvang en later nooit geheel, te rekenen zijn op het pellen van alle gesneden padi, een grooter of kleiner deel zal wel altijd op primitieve wijze gestampt worden, zoodat een pelmolen voor $3000 \times 25 = 75000$ picol of 4500 ton 'sjaars een geëigende capaciteit schijnt om er eventueel een proef mede te nemen.

Ten einde eenig inzicht te verkrijgen in de kapitaals- en exploitatierekening, alsmede in de kosten van het pellen per zak van 100 K.G. c.q. per picol, diene het navolgende, waarbij wordt gemeend, dat de cijfers een voldoende benadering van de werkelijkheid geven om ze als voorloopige basis te aanvaarden.

Een capaciteit van 1,5 ton per uur gepelde rijst vereischt een installatie, zooals die in Engelsch-Indië in de kleine „small mills” veel wordt aangetroffen en door eenige fabrieken wordt geleverd; deze installatie levert bij 300 dagen à 10 werkuren dus 4500 ton rijst jaarlijks.

De prijs dezer installatie met motor kan c.i.f. Atjeh-haven momenteel gesteld worden op f 25.000—. Voor het verdere

transport, de opstelling, alsmede den bouw van machinegebouw, pellerij, goedangs en emplacement ware een bedrag aan te nemen van f 10.000.—, zoodat de kapitaalsuitgave zou bedragen f 35.000.—.

Over dit bedrag zoude jaarlijks een bruto winst moeten worden gemaakt van 25 pCt. voor rente, afschrijving, onderhoud enz., dat is dus f 9.000.—, waarbij te rekenen aan zuivere exploitatiekosten (brandstof, werkloonen enz.) een bedrag van f 6.000.—, zoodat de jaarlijksche inkomsten zouden moeten bedragen f 15.000.—.

Bij een geleverde hoeveelheid rijst van 4500 ton d. i. 45000 zakken of 75000 picol, bedragen dus de kosten per zak f 0.30 of per picol f 0.20, een bedrag, zóó gering, dat de levensvatbaarheid van het bedrijf daarmede wel bewezen is. Zelfs bij veel geringere productie, bijv. slechts één derde der mogelijke hoeveelheid, bedragen de kosten per zak nog slechts f 0.70 en per picol f 0.50, daar alsdan de exploitatiekosten belangrijk verminderen.

Aannemende een rendement van 60 pCt. rijst uit de ongepelde padi zou dus de verkoopprijs per picol rijst van opgekochte padi moeten bedragen $\frac{10}{8}$ maal de prijs van een picol ongepelde padi vermeerderd met bijv. f 0.50 om een rendabel bedrijf te krijgen.

In hoeverre het mogelijk en wenschelijk zal zijn in stede van betaling in geld, door hen, die van eene pellerij uitsluitend gebruik maken teneinde hunne padi te doen dorschen en pellen, een percentage der gepelde rijst als vergoeding voor het bewerken te doen afstaan, ware in verband met plaatselijke omstandigheden zeker de moeite van overweging waard; ook in dit geval mag worden aangenomen, dat een levensvatbaar bedrijf verzekerd is. Immers op een basis van f 6.— per picol gepelde rijst, welke prijs zeker niet te hoog gerekend is, zoude, om de kosten van het pellen te dekken, per picol gepelde rijst ingehouden moeten worden een hoeveelheid varieërende van 3 katti tot $7\frac{1}{2}$ katti, al naar mate de pellerij op volle dan wel slechts op

een derde der volle capaciteit werkt; een pelloon dus van $7\frac{1}{2}$ pCt. ware in dit geval alleszins voldoende te achten, overeenkomende met $12\frac{1}{2}$ pCt. der ongepelde padi.

Op welke wijze moeten nu de bedragen worden gevonden, die voor de oprichting van pellerijen benodigd zijn, en op welke wijze moet de afzet van het product worden geregeld?

In dit verband zij er aan herinnerd, dat in Pidië in het jaar 1916 alle voorbereidingen voor de oprichting eener pellerij waren getroffen, die echter niet tot stand kwam wegens het vertrek van den besturende ambtenaar. Men rekende er toen op, dat met behulp der krachtwerktuigen der te Sigli bestaande gasfabriek, ijsfabriek en bioscoop tevens een rijstpellerij zou kunnen worden gedreven. Deze zelf werd door den Luitenant-Chinees te Koeta-Radja aangeschaft, terwijl de medewerking van eenige rijsthandelaars verzekerd was, die gezamenlijk dagelijks 100 picol padi ter pelling aan den molen zouden leveren en die zelf ook voor den verkoop der gepelde rijst zouden zorgdragen, zoodat de aanvoer en de verkoop van de rijst tot die hoeveelheid verzekerd was en het bedrijf geenerlei risico liep. Men moest destijds rekening houden met de ook thans nog bestaande gewoonte der bevolking om de geogste en gedorschte rijst in den bolster te bewaren en op te schuren en slechts voor een gebruik van twee of drie dagen te voren te stampen, in welke gewoonte slechts langzaam verandering zou komen.

Bij den nieuwen opzet, die gebaseerd is op eene voor den export bestemde rijstsoort, gaat men natuurlijk van andere veronderstellingen uit en dient getracht te worden het zonder de tusschenkomst van handelaars te stellen. De voor de oprichting van pellerijen benodigde bedragen zullen dan ook liefst door vermogende Atjehers bijeengebracht moeten worden. Wie vroeger voorschotten verstrekte aan peperplanters, heeft thans de gelegenheid zijn geld in rijstmolens te beleggen. Als de rijstplantende be-

volking maar haar product naar den molen brengt, is het rendement van het er in gestoken kapitaal verzekerd. Want de afzet van het product behoeft geen zorg te baren. Een enkel verkoopcontract met de Oostkust garandeert den marktprijs van het product voor elke te Medan geleverde hoeveelheid. Natuurlijk zal door de Oostkust een zoodanig contract slechts dan gesloten worden, wanneer de organisatie der Atjehsche rijstpellerijen van dien aard is, dat voor de levering van de vereischte soort rijst en voor uitstekende bewerking kan worden ingestaan, en het lijkt dan ook onvermijdelijk, dat de pellerijen zullen moeten werken onder eene door het Bestuur in te stellen contrôle.

Met alle kracht dient er op te worden aangestuurd, om het zóó ver te brengen, dat voor export geschikte rijst op grond van een gemakkelijk werkend contract met de Oostkust contant geld in de zakken der Atjehsche landbouwers zal brengen, want dan zal het pleit gewonnen zijn. Dan zal de bevolking zelf naar middelen zoeken om een betere waterregeling te krijgen en zal zij dankbaar het advies aanvaarden van ingenieurs, die in andere deelen van Indië hunne sporen hebben verdiend, teneinde door verbetering en aanleg van bevoeiingswerken tot de noodige productievermeerdering te kunnen geraken.

Deze ingenieurs zijn reeds jaren lang in Atjeh aan het werk geweest. In 1911 werd door den Ingenieur Van Tubergen bij diens irrigatie-onderzoek van Sumatra ook het gewest Atjeh bezocht en bracht deze een uitvoerig verslag uit, waarin zeer optimistisch werd geoordeeld over de mogelijkheid en het nut van in Atjeh aan te leggen irrigatiewerken. Als gevolg van een en ander is daar sinds 1912 een B. O. W. Ingenieur in het belang van de irrigatie werkzaam geweest.

Gedurende de sedert verloopen 10 jaren had de Atjehsche Irrigatiedienst een twee-ledige taak, nml. niet alleen het brengen van het bevoeiingswater op de rijstvelden en de verdeeling daarvan, maar ook het beveiligen van landstreken tegen overstromingen, het weren dus van bandjir-water

op de voor de rijst- of andere cultuur bestemde gronden. Uiteraard zal deze laatste taak, waar noodig, als regel eerst vervuld moeten worden voordat tot den aanleg van bevoeiingswerken dient te worden overgegaan. Nu zijn ten opzichte van het bandjir-vrij maken van landstreken in Atjeh zeer belangrijke resultaten bereikt in het gebied van de Peusangen- en Arakoendo rivieren, waar aan werken daarvoor bedragen tot een totaal van meer dan een half millioen gulden zijn besteed en waarvan het gunstige gevolg is, dat eenige tienduizenden H. A. sawahgronden bevrijd zijn van den vrijwel jaarlijkschen overlast van overstroming, waardoor belangrijk grootere oogstzekerheid is verkregen.

Dat de uitgevoerde werken, welke meer bepaaldelijk ten doel hebben het brengen van irrigatiewater op de rijstvelden voor de betrokken bevolking en dus voor de rijstcultuur, minder daadwerkelijke resultaten hebben opgeleverd, althans lang niet die vooruitgang hebben gebracht, die er ook op grond van de gunstige vooruitzichten, welke in het hooger bedoelde rapport van den Ingenieur van Tubergen waren uitgesproken, van verwacht werden, vindt zijn oorzaak eensdeels in den aard dezer werken en anderdeels in den aard der bevolking en hare cultuurmethode.

De Ingenieur van Tubergen kon bij zijn betrekkelijk kort verblijf in het gewest Atjeh en Onderhoorigheden bezwaarlijk voldoende inzicht krijgen in de zoo geheel van de op Java gebruikelijke methode afwijkende wijze van rijstverbouwing, zooals die in verschillende deelen van Atjeh wordt toegepast, en eerst langzamerhand, na het in gebruik nemen van gedeeltelijk voltooide irrigatiewerken, traden de bezwaren aan den dag, die deze cultuurmethode voor een technische bevoeiing, zooals die op Java gebruikelijk is, met zich brengt.

Maar ook zelfs vóór dat van invoering van bevoeiing feitelijk sprake was, toen op enkele plaatsen stuwdammen waren gebouwd zonder bijkomende werken, in de meening, dat de bevolking voldoende bekend was met den aanvoer

en de verdeeling van bevoeiingswater, waren de resultaten hiervan alles behalve in overeenstemming met de verwachtingen en kon van verbetering in den bevoeiingstoestand nauwelijks gesproken worden, ook al waren de uitgevoerde werken op zich zelf bruikbaar.

In de streken van Atjeh, waar de inlandsche bevoeiing in voldoende staat verkeerde, hoofdzakelijk in Pidië, Meureudoe en Samalanga, was de behoefte aan technische werken minder dringend en heeft zich dan ook de bemoeiing van den irrigatie-dienst beperkt tot den bouw van één enkelen stuwdam.

Nog moge gewezen worden op het feit, dat aan de tot standkoming van bevoeiingswerken langdurige opnemingen onafwijsbaar moeten voorafgaan, dat ook de uitvoering als regel, althans voor de groote werken, zeer tijdrovend is, zoodat ook om deze redenen aan de verwachtingen van belangrijke resultaten in een betrekkelijk korten tijd veelal niet voldaan zal kunnen worden, althans niet bij het ontbreken van voldoende deskundig personeel en zonder dat belangrijke sommen beschikbaar zijn.

De kosten der irrigatiewerken zijn tot heden op een onbelangrijke uitzondering na geheel gekomen ten laste van de begrooting van Nederlandsch-Indië; het ligt echter voor de hand, dat, zoo al niet op het geheele gebied van het bevoeiingswezen, althans op dat der secundaire en tertiaire werken in het niet rechtstreeksch bestuurd gebied een dankbaar arbeidsveld ligt voor den Dienst der Openbare Landschapswerken, welke daarmede dan ook bereids aangevangen, maar nog niet voldoende geoutilleerd is en wellicht over onvoldoende geldmiddelen beschikt om in deze richting verder te gaan.

Men mag evenwel verwachten, dat eenmaal de drang naar rijstbouw als bron van rijkdom ontwaakt zijnde, door de Landschappen de middelen zullen worden gevonden om in de behoeften van dezen dienst te voorzien, en dat op den duur door hen, die van de groote irrigatiewerken

profiteeren, ook de rente en amortisatie der te besteden bedragen zullen worden opgebracht, zoodat de uitvoering daarvan niet door het geldgebrek der Ned.-Ind. Regeering zal behoeven te worden vertraagd.

Moge tot heden op bevoeiingsgebied niet aan de hooggespannen verwachtingen zijn voldaan, ontegenzeggelijk is reeds veel tot stand gekomen, waarvan na voortzetting tot in de detailbevoeiing groot nut is te verwachten, terwijl buitendien niet alleen door vele kleine verbeteringen in bestaande inlandsche bevoeiingen, maar ook door entameeren van de voorbereiding van nieuwe werken in de toekomst een hoogst belangrijke toename van bevoeibare sawah's, in streken waar deze nu nog geheel van regen afhankelijk zijn, mogelijk is.

De daarmede te verkrijgen vermeerdering van rijst-productie is zeer beteekenend en het moet mogelijk worden geacht, dat Atjeh een hoeveelheid rijst voor export beschikbaar krijgt, welke voor meer dan de helft voorziet in de nu of later ter Oostkust van Sumatra bestaande behoefte. Deze behoefte kan, zooals reeds vermeld, gesteld worden op 140 à 150.000 ton jaarlijks, overeenkomende met rond 2,5 millioen pikol; de voor contractanten op de ondernemingen in Atjeh jaarlijks benoodigde hoeveelheid rijst bedraagt slechts 5000 ton of rond 100.000 pikol en zal waarschijnlijk weinig hooger worden, terwijl voor de bevolking der afdeelingen Groot-Atjeh, Pidië, Noordkust en Oostkust van Atjeh, deze stellende op 500.000 zielen, hoogstens op 1,5 millioen pikol te rekenen is, een totaal cijfer gevende van ruim 4 millioen pikol rijst.

De gemiddelde opbrengst per H. A. bevoeide sawah mag minstens op 25 pikol rijst worden gesteld, zelfs 30 pikol per H. A. is geenszins te hoog, daar momenteel in normale jaren in de Pidië- en Samalanga streken sawahs bekend zijn, welke een beschoot leveren van 60 pikol droge rijst per H. A. Op grond van het bovenstaande zou dus voor een algeheele voorziening in de behoefte ter Oostkust

van Sumatra een sawah-oppervlak van 140 à 160.000 H. A. op doeltreffende wijze in cultuur gebracht moeten worden, welk oppervlak niet aanwezig is, terwijl de bevolking evenmin voldoende talrijk is om het in bewerking te nemen.

Zoals hoogerop werd medegedeeld, kunnen de voor rijstbouw geschikte of geschikt te maken oppervlakken, laag geraamd, aangenomen worden op 120.000 H.A., zij het ook, dat vooralsnog het grootste deel dezer gronden slechts uit van regen afhankelijke sawah's bestaat en belangrijke complexen niet bebouwd worden. Maar ook voordat dit geheele oppervlak in bewerking is genomen, kan, althans binnen zeer afzienbaren tijd, Atjeh tot een rijst-exporteerend gewest worden gemaakt en komt bijv. bij een goed in cultuur gebracht sawah-oppervlak van 80.000 H.A., dat is dus twee derde van het bereikbare en welk oppervlak grootendeels zou zijn te vinden in de afdeelingen Pidië en Noordkust van Atjeh, een rijstoverschot beschikbaar van een half miljoen pikol, de opbrengst waarvan der Atjehsche bevolking tot een bedrag van eenige miljoenen guldens zou ten goede komen.

De rijkdom van Atjeh is dus in de toekomst gelegen in zijn rijstproductie en hoe grooter deze wordt, hoe meer „volmaakt” de rijkdom zal zijn.

